

מה אנו יודעים על ביטחון תזונתי בישראל?

אזריבה ג'נטה וגולדשמיט רבקה

המועצה הלאומית לביטחון תזונתי בישראל

המועצה קמה בתוקף חוק המועצה הלאומית לביטחון תזונתי תשע"א-2011 אשר נחקק מתוך רצון לחולל שינוי משמעותי בטיפול של המדינה בתופעה של חוסר ביטחון תזונתי בישראל.

לפיכך, מטרת המועצה היא לקדם את הביטחון התזונתי של תושבי ישראל, ברוח כבוד האדם ועקרונות השוויון, הצדק וההגינות. המועצה מייצעת לשר העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים בנושאים אלה:

1. תכנון מדיניות בתחום הביטחון התזונתי, ובכלל זה תכניות להבטחת ביטחון תזונתי לאוכלוסייה בטווח הקצר ובטווח הארוך;
2. פעולות האכיפה, הפיקוח והבקרה שנוקטים כלל הגורמים האחראים לביטחון התזונתי במשרדי הממשלה הנוגעים בדבר;
3. בחינת מודלים להשגת ביטחון תזונתי, בקרת האוכלוסייה ועריכת מחקרים הנדרשים לשם כך.

חברי המועצה הם נציגי משרדים ממשלתיים וכן נציגי גופים אחרים העוסקים בתחומי רווחה וחברה.

"לדעת משרד מבקר המדינה: "יש לראות בחומרה את העיכוב בפעילות המועצה ואת אי-הקצאת האמצעים לפעילותה. על משרד הרווחה להסדיר ללא דיחוי את האמצעים הדרושים לפעילות המועצה כדי שתוכל למלא כראוי את תפקידיה [...] כנדרש בחוק המועצה" (מבקר המדינה, "דוח ביקורת מיוחד: פעולות הממשלה לקידום הביטחון התזונתי", התשע"ד, 2014).

עמדת מבקר המדינה לא כובדה עד למועד כתיבת שורות אלה.

למרות זאת, המועצה מנסה לעמוד, ככל האפשר ללא תקציב, בתפקידיה כפי שהם מתבקשים מהחוק.

סדרת ניירות העבודה הופקה בסיוע ובחסות

המועצה הישראלית לצרכנות
ISRAEL CONSUMER COUNCIL

MAZON

A Jewish Response
To Hunger

פרופ' דב צ'רניחובסקי
יושב ראש המועצה הלאומית
לביטחון תזונתי

חברים:

גב' יוכי אילוז

משרד העבודה, הרווחה
והשירותים החברתיים

פרופ' רונית אנדולט

משרד הבריאות

מר אורי בינה

משרד החקלאות ופיתוח
הכפר

מר אלי גורדון

משרד הבריאות

גב' נילי דרוז

משרד העבודה, הרווחה
והשירותים החברתיים

גב' מיטל הוברט אשכנזי

המשרד לשוויון חברתי

עו"ד גלעד חריש

עמותת "לשובע"

גב' עירית ליבנה

משרד החינוך

מר איל מדן

משרד האוצר

ד"ר חביאר סימונוביץ

המכללה האקדמית
עמק יזרעאל

מר פנחס קבלו

המרכז לשלטון מקומי

פרופ' איל קמחי

האוניברסיטה העברית

הנייר מתבסס על פעילות של וועדת סקרים ומחקר שהקימה המועצה
שחבריהם הם:

גב' רבקה גולדשמיט, יושבת ראש הוועדה, רכזת בכירה סקרים ומחקרים,
המחלקה לתזונה, משרד הבריאות

ד"ר קתלין אבו-סעד, חוקרת, מכון גרטנר

ד"ר דורית אדלר, תזונאית ראשית, המועצה הלאומית לביטחון תזונתי

פרופ' ניר אוהד, ראש תכנית מן לביטחון ואבטחת מזון, אוניברסיטת
תל אביב

גב' מאיה אורן, מרכז מן, אוניברסיטת תל אביב

ד"ר ג'נטה אזרייבה, מנהלת מחקר, המועצה הלאומית לביטחון תזונתי

ד"ר מירי אנדבלד, חוקרת, המוסד לביטוח לאומי

פרופ' רונית אנדוולט, מנהלת המחלקה לתזונה, משרד הבריאות

פרופ' ברוך אפל, מרכז מן, אוניברסיטת תל אביב

פרופ' אליוט בארי, בית ספר לבריאות הציבור, האוניברסיטה העברית
בירושלים

גב' נתנאלה ברקלי, חוקרת, המוסד לביטוח לאומי

ד"ר אהרון טרואן, מרצה בכיר, ביה"ס למדעי התזונה, האוניברסיטה
העברית בירושלים

גב' יוספה כחל, אחראית תחום תזונה בגריאטריה, המחלקה לתזונה,
משרד הבריאות

פרופ' דב צ'רניחובסקי, יושב ראש, המועצה הלאומית לביטחון תזונתי

ד"ר רוני קאופמן, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ד"ר ורד קאופמן-שריקי, חוקרת, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר עפרה קלטר-ליבוביץ', מנהלת היחידה לאפידמיולוגיה של מחלות
לב וכלי דם, מכון גרטנר

גב' נעמה רותם, ראש תחום בריאות ותנועה טבעית, הלשכה המרכזית
לסטטיסטיקה

ד"ר דנית שחר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מר אלון שפון, הפורום הישראלי לתזונה בת-קיימא

הכתוב במסמך זה הוא על אחריות המחברים בלבד.

מה אנו יודעים על ביטחון תזונתי בישראל?

אזרייבה ג'נטה וגולדשמיט רבקה

What Do We Know about Food Security in Israel?

Azarieva Janetta and Goldsmith Rebecca

נדפס בישראל 2018
ירושלים, שבט תשע"ז
Printed in Israel 2018

© כל הזכויות שמורות
למועצה הלאומית לביטחון תזונתי
משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
רח' קפלן 2, ירושלים, 02-5085292

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, להמחזיז או לאגור במאגר נתונים אלקטרוני
או אחר את הספר, או חלקים ממנו, או איורים מתוכו ואין להשתמש בו
שימוש מסחרי כלשהו ללא רשות בכתב מהמחברים.

עריכה: סיונית רובינשטיין
עיצוב גרפי: עיצוב-עיצוב - אריאלה רייזמן
הדפסה: דפוס ניידט בע"מ

תוכן העניינים

7	תקציר מנהלים וסיכום
9	1. מדדים לאי-ביטחון תזונתי
10	זמינות מזון: אי-ביטחון תזונתי ברמה לאומית ובינלאומית
11	נגישות למזון: אי-ביטחון תזונתי ברמת משק הבית
12	שימוש במזון: אי-ביטחון תזונתי ברמה פרטנית
12	2. חקר אי-ביטחון תזונתי בישראל
13	משרד הבריאות ושותפים
14	משרד הבריאות ומכון ברוקדייל
15	משרד הבריאות ומכון גרטנר
15	המוסד לביטוח לאומי
16	אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, הפרויקט לביטחון תזונתי
16	אוניברסיטת תל-אביב, התכנית לביטחון המזון של מרכז מן האוניברסיטה העברית בירושלים, ביה"ס לתזונה בשיתוף ומימון עמותת "לקט ישראל": חקר סטטוס תזונתי בקרב נתמכי עמותת "לקט ישראל"
17	מרכז "טאוב" לחקר המדיניות החברתית בישראל
17	3. מקורות
19	

תקציר מנהלים וסיכום

בישראל פורסמו מחקרים בתחום של ביטחון תזונתי בעיקר על ידי משרד הבריאות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המוסד לביטוח לאומי, האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל אביב (מרכז מן), אוניברסיטת בן-גוריון, מכון ויצמן ומרכז "טאוב" לחקר המדיניות החברתית בישראל. לאור האתגר והמודעות הגדלים לנושא, יש עיסוק גובר בו. יחד עם אלה, חסר עדין מידע בתחום הביטחון התזונתי לצורך קביעת מדיניות ותכניות התערבות מתאימות. מידע זה מתייחס לסוגיות המרכזיות הבאות:

- גודל האתגר
  - מאפייני האוכלוסייה בסיכון לאי-ביטחון תזונתי
  - אפיון הפריסה הגאוגרפית של אי-ביטחון תזונתי בישראל
  - מצב הבריאות (רשמי תחלואה) וסטטוס תזונתי (כולל ביומקרים) בקרב הסובלים מאי-ביטחון תזונתי
  - ההיקף של תכניות התערבות למיניהן של המדינה והמגזר השלישי והערכות בדבר השפעתן
- במישור הלאומי יש התקדמות רבה במידע הרלוונטי בעיקר באמצעות סקרי מב"ת (סקרי בריאות ותזונה) של משרד הבריאות והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. סקרים אלה מבוססים על מודלים של ארצות הברית שהם מהמתקדמים ביותר. חשוב להדגיש כי גם המידע הקיים אינו עדכני. פרסום הנתונים וניתוחם אורך לעתים קרובות שנים עד כדי הפיכתם לבלתי רלוונטיים.

מה אנו יודעים על ביטחון תזונתי בישראל?

אזרייבה ג'נטה וגולדשמיט רבקה

1. מדדים לאי-ביטחון תזונתי

אי-ביטחון תזונתי הוא בעיה כלכלית, חברתית ובריאותית כלל-עולמית בעלת השלכות מרחיקות לכת על רווחתם של אזרחי המדינה. מאז 1948, מקובל לראות בביטחון תזונתי זכות יסוד לפי סעיף 25 להצהרת זכויות האדם. לפיכך, היכולת לכמת או לאמוד את מידת אי-הביטחון התזונתי היא בעלת חשיבות רבה. לאור ריבוי ההיבטים וההשלכות לאי-ביטחון תזונתי, נגזרו והורכבו כלים שונים כדי לאמוד ולכמת אותו. אחת ההגדרות המקובלות ביותר נוסחה בפסגת המזון העולמי ב-1996, ועל פיה, "ביטחון תזונתי ברמת הפרט, המשפחה, הלאום, האזור והעולם, מושג כאשר לכל האנשים, בכל זמן נתון, יש גישה פיזית וכלכלית למזון במידה המספקת את צורכיהם ואת העדפותיהם התזונתיות, באופן שמאפשר קיום אורח חיים פעיל ובריא" (FAO, 2002).

מהגדרה זו עולה כי אי-ביטחון תזונתי נוצר בהיעדר אחד מהתנאים שבהגדרה. ניתן גם לסווג מצבים של אי-ביטחון תזונתי לפי מידת החומרה (למשל מתון או חמור) או משך התופעה (למשל אקוטית או כרונית). בהתאם לחומרת התופעה ומשכה, אי-ביטחון תזונתי עשוי להוביל לאיכות הזנה לקויה, לחסרים תזונתיים, לתת-תזונה ובמצבי קיצון – לרעב. לפי ארגון הבריאות העולמי וארגון החקלאות והמזון העולמי מקובל לחלק את הביטחון התזונתי לארבעה ממדים (FAO, 2009): זמינות המזון (Availability), נגישות למזון (Accessibility), שימוש במזון (Utilization), וב-2008 נוסף ממד

היציבות (Stability). בנייר זה נבחנים מדדים ושיטות המחקר שבהן נבדקה רמת הביטחון התזונתי של תושבי מדינת ישראל עד כה.

זמינות מזון: אי-ביטחון תזונתי ברמה לאומית ובינלאומית

זמינות מזון מתייחסת לממד אספקת או הצע המזון ונקבעת על ידי רמת ייצור, מלאי וסחר. זמינות המזון מודגשת במדדים לאומיים, כמו אלה שבהם משתמש ארגון החקלאות והמזון העולמי, המשמשים להערכת מחסור או עודף ברמה לאומית. מדדים אלה נמצאים בשימוש של ארגון הבריאות העולמי לבדיקות הימצאות של תת-תזונה והם מתאימים להשוואות בינלאומיות (Jones et al, 2013).

ארגון החקלאות והמזון העולמי מפרסם "דפי מאזן מזון" הכוללים נתונים מתחומי הייצור, מסחר, זמינות מזון, מזון וזרעים בחקלאות, בזבז ופסולת ושימושים אחרים. דפים אלה מספקים מידע על כמויות, קלוריות, חלבונים ושומנים במזון, ומציגים תמונה מקיפה על אספקת המזון של מדינה בתקופת זמן ספציפית. כמו כן הם מידע עבור כל מצרך בסיסי לצריכה אנושית בהתאם למקור אספקתו ולשימוש.

בשנים 2010 ו-2011, פרסם ה-FAO דפי מאזן מזון עבור מדינת ישראל. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מפרסמת גם היא מדי שנה, החל מ-1950, מאזני אספקת מזון המתייחסים לכמות העומדת לרשות הציבור (בניגוד לכמות הנרכשת על-ידי הציבור או נצרכת על ידו). ב"שנתון הסטטיסטי לישראל" מפרסמת הלשכה נתוני מאזן: אספקת מזון לפי מצרכים, אספקת אנרגיה ואבות מזון, ואספקת ויטמינים ומינרלים לראש עבור אוכלוסיית ישראל.

מדד הביטחון התזונתי הגלובלי (GFSI - Global Food Security Index) שתוכן ונבנה על ידי יחידת המידע של האקונומיסט (EIU - Economist Intelligence Unit) בחסות דו-פונט (DuPont), משמש כדי לאמוד ביטחון תזונתי ב-109 מדינות מפותחות ומתפתחות. מטרתו להעריך את רמת הפגיעות של המדינות להתפתחות אי-ביטחון תזונתי. המדד, שהינו כמותי ואיכותי, מתייחס לשלושה נושאי ליבה בביטחון תזונתי: זמינות (Availability), יחס מחיר-כוח רכישה (Affordability) ואיכות ובטיחות (Quality and Safety). הרכבת המדד מתבססת על 28 אינדיקטורים, שנתוניהם נלקחים ממוסדות וארגונים

שונים: ה-FAO, ה-WHO וה-EIU. רשימת האינדיקטורים המרכיבים כל מדד מוצגת באתר ה-GFSI. המדד מעודכן רבעוני, והחל ממאי 2015 הוא כולל גם נתונים עבור מדינת ישראל.

נגישות למזון: אי-ביטחון תזונתי ברמת משק הבית

בארצות הברית קיימות ארבע גרסאות של שאלונים מובנים של משרד החקלאות האמריקני (USDA) המשמשים בסקרים לאומיים שונים:

- **U.S. Household Food Security Survey Module** - שאלון המלא כולל 18 פריטים שנמצאו תקפים ביותר למדידת אי-ביטחון תזונתי, והוא מכסה את כל דרגות החומרה שנצפו בפועל בארצות הברית במשקי בית עם ילדים וללא ילדים. התשובות לשאלון קובעות את ניקוד משק הבית במדד אי-ביטחון תזונתי ואת סיווגו בקטגוריית חומרה.
- **U.S. Household Food Security Module** - השאלון כולל 10 פריטים ומתייחס למבוגרים בלבד.
- **Six-Item Short Form of the Food Security Survey Module** - השאלון המקוצר כולל 6 פריטים שנמצאו במבחנים סטטיסטיים כמשקפים באופן מקורב ביותר את שלוש הקטגוריות של אי-ביטחון תזונתי, עם ירידה קלה בלבד ברגישות ובספציפיות של המבחן. חולשתו העיקרית של השאלון המקוצר בהשוואה לשאלון המלא היא בכך שהוא אינו מזהה היטב אי-ביטחון תזונתי ברמת חומרה גבוהה, בקרב מבוגרים ובעיקר בקרב ילדים. זאת מכיוון שהוא מכיל פריט אחד בלבד הקשור ברעב בקרב ילדים.
- **Self-Administered Food Security Survey Module for Youth Ages 12 and Older** - השאלון מתייחס לבני נוער מגיל 12. כל השאלונים זמינים להורדה באתר משרד החקלאות האמריקני (USDA, 2017) כאשר השאלונים הקצרים יותר מבוססים על השאלון המלא ומותאמים לקהלי היעד השונים. התשובות לשאלונים הן סובייקטיביות, ואין בשאלונים מדדים אובייקטיביים המתייחסים לרמת ההכנסה ו/או לאיכות התזונה. במודל 6 השאלות נעשה שימוש ראשון במחקר ביוזמת אוניברסיטת בן-גוריון (קאופמן, סלונים ואנסון, 2002), ובמודל 18 השאלות

נעשה שימוש במחקר ביוזמת מכון ברוקדייל ומשרד הבריאות (ניראל ואח'), (2003).

הכלי המקיף ביותר הינו ה-Household Food Security Survey Module (להלן HFSSM), המשמש לסיקור אי-ביטחון תזונתי ברמת משק הבית. מדד זה מתייחס הן לנגישות למזון מזין והן להיבטים החברתיים (נגישות באמצעים מקובלים, לא על בסיס פילנתרופי). הסקר שנערך על ידי הממשלה האמריקאית מדי שנה מאז 1995, מיועד לזהות אוכלוסיות בסיכון ומגמות של שינוי במצב הביטחון התזונתי לאורך השנים. בסקר נעשה שימוש בארצות מפותחות נוספות כמו קנדה, אוסטרליה, ניו זילנד.

שימוש במזון: אי – ביטחון תזונתי ברמה פרטנית

מדידה של צריכה תזונתית של הפרט מאפשרת למדוד אי-ביטחון תזונתי ברמה הפרטנית. אחת הדרכים ללמוד על תופעת הביטחון התזונתי ולמדוד אותה היא באמצעות סקרים הבודקים את צריכת המזון של האוכלוסייה בפועל, תוך התייחסות למינון, לגיוון ולאיזון של סוגי המזון (כגון ירקות ופירות, בשר ועופות וכו') ורכיבי התזונה (הן מבחינת כמות הקלוריות והן מבחינת רכיבי המזון כגון חלבון, ברזל וכו').

2. חקר אי – ביטחון תזונתי בישראל

עד היום פורסמו בישראל מחקרים בתחום של ביטחון תזונתי על ידי משרד הבריאות (המחלקה לתזונה, המרכז הלאומי לבקרת מחלות (מלב"ס), מכון גרטנר), הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המוסד לביטוח לאומי, האוניברסיטה העברית (ביה"ס לבריאות הציבור, ביה"ס לתזונה), אוניברסיטת תל אביב (מרכז מן), אוניברסיטת בן-גוריון, מכון ויצמן (נערכים מחקרים העוסקים ברמה הגנטית), ומרכז "טאוב" לחקר המדיניות החברתית בישראל. אולם לאור היקף הבעיה, תמורות שונות והמודעות הגוברת לנושא, החלו גורמים נוספים לעסוק בתחום זה.

משרד הבריאות ושותפים

החל מ-1999 מבצע משרד הבריאות סדרה של סקרים לגבי מצב הבריאות והתזונה בישראל (סקרי מב"ת). סקרי מב"ת נועדו לאסוף מידע על הרגלי התזונה של תושבי ישראל, תוך התמקדות בכמויות וסוגי מזון, קבוצות המזון והרכב הארוחות, התנהגויות הקשורות לאורח חיים ובריאות. להלן רשימה של סקרי מב"ת:

- **מב"ת - סקר מצב בריאות ותזונה לאומי ראשון 1999-2001.** סקר התזונה הלאומי הראשון נערך בישראל על ידי המרכז הלאומי לבקרת מחלות (מלב"ם) בשיתוף המחלקה לתזונה במשרד הבריאות. הסקר כלל 3,246 גברים ונשים, יהודים וערבים, בגילאי 25-64 שנים. ממצאי הסקר משמשים כנתונים ראשוניים למעקב אחר מגמות בדפוסי צריכת מזונות בישראל. בסקר זה לא נשאלו שאלות ספציפיות על ביטחון תזונתי, אך ניתן ללמוד ממנו על דפוסי אכילה לפי מצב סוציאקונומי (משרד הבריאות, 2003).
- **מב"ת צעיר - סקר מצב בריאות ותזונה בקרב תלמידי כיתות ז'-יב, 2003-2004.** הסקר שנערך על מדגם ארצי של 6,274 תלמידים בכיתות ז'-יב, בקבוצת הגיל 12-18 שנים, בדק הרגלי אכילה והתנהגויות בריאותיות בקרב 6,274 תלמידים. הסקר כלל את השאלה: "האם בשבוע/בחודש האחרון הלכת לישון רעב בלילה (לא בגלל דיאטה)?" בתי הספר שהשתתפו בסקר סווגו לפי מדד של רמת טיפוח (מדד למצב סוציאקונומי של בית הספר), ולכן ניתן ללמוד ממנו על דפוסי אכילה לפי מדד סוציאקונומי (משרד הבריאות, 2006).
- **מב"ת זהב - סקר לבני 65 ומעלה, 2005-2006.** הסקר בוצע על ידי מלב"ם והמחלקה לתזונה, בשיתוף גופים אחרים, בקרב 1,799 בני 65 שנים ומעלה, החיים בקהילה, שהם מבוטחים של מכבי שירותי בריאות וקופת חולים כללית. הסקר שבדק הרגלי אכילה, מצב בריאותי והרגלים בתחום הבריאות, כלל גם את השאלון המקוצר של ה-USDA, שנסקר לעיל, הכולל 6 שאלות על ביטחון תזונתי. כך הייתה אפשרות ללמוד על הרגלי האכילה, גם בהתאם לקביעת מצב הביטחון התזונתי (משרד הבריאות, 2010).
- **מב"ת לרך - סקר מצב בריאות ותזונה לאומי מלידה ועד גיל שנתיים, 2009-2012.** הסקר נערך על ידי המלב"ם ובשיתוף המחלקה לתזונה, המחלקה לחינוך וקידום לבריאות, המחלקה לאם, לילד ולמתבגר,

והמחלקה לסייעוד בבריאות הציבור. אוכלוסיית המחקר מנתה 2,119 אימהות לתינוקות (1,074 יהודים ו-1,045 ערבים). הסקר התבסס על ראיונות טלפוניים עם האימהות באמצעות שאלון מובנה, ונערך כאשר מלאו לתינוקות חודשיים, חצי שנה, שנה ושנתיים. הסקר התייחס למגוון סוגיות ונושאים הקשורים להנקה ולתזונת תינוקות, ותוצאותיו מלמדות על הבדלים בהזנת התינוקות בהתאם למצב הסוציאקונומי של המשפחה (משרד הבריאות, 2014).

- **רב מב"ת** - סקר לאומי בנושא תזונה ובריאות שנערך על ידי הלמ"ס, המלב"ם והמחלקה לתזונה. הסקר התבצע בשנים 2014-2016 בקרב מדגם של בני 2-12, 18-65 ובני 65 ומעלה. שאלוני הסקר כוללים הערכת צריכת מזון, מצב בריאות והרגלי בריאות, ידע ועמדות לגבי תזונה ובריאות, ומדידות אנתרופומטריות של הנדגמים. סקר רב מב"ת - המקיף ביותר עד היום מאפשר לקשור בין ביטחון תזונתי, הרגלי אכילה ומצבי בריאות, כולל את השאלון המלא של USDA (HFSSM), שנסקר לעיל (משרד הבריאות).

משרד הבריאות ומכון ברוקדייל

דרך נוספת לבחון את נושא הביטחון התזונתי היא באמצעות דיווח של משקי בית על בעיות בנגישות למזון הקשורות לקשיים כלכליים. ב-2003 נערך בישראל מחקר ארצי לבדיקת רמת הביטחון התזונתי (ניראל ואחרים, 2003). המחקר שילב בין שתי גישות לאומדן רמת הביטחון התזונתי: (א) שימוש במדד הנ"ל שפותח בארה"ב המבוסס על שאלות סובייקטיביות, (ב) בדיקה של צריכת מזון בפועל. המחקר נערך בקרב מדגם מייצג של כ-1,500 משקי בית ומצא כי כ-22% מהאוכלוסייה סובלים מאי-ביטחון תזונתי ברמה כלשהי. שיעור זה נקבע בהתבסס על הציון שניתן למשקי הבית על פי שאלון HFSSM. יש לציין ששיעור זה הינו גבוה מאוד בהשוואה בינלאומית.

משרד הבריאות ומכון גרטנר

בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2010 נכללו מספר שאלות על הרגלי תזונה (אכילה קבועה של ארוחת בוקר, צריכת פירות וירקות) וגם שאלה אחת על אי-ביטחון תזונתי. מרכז הידע הארצי בנושא אי-שוויון בבריאות במכון גרטנר ניתח את הנתונים על איכות התזונה ואי-ביטחון תזונתי, ועיקרי הממצאים מוצגים באתר האינטרנט של המכון (קפלן, שטרית וקלטר-ליבוביץ', 2013).

המוסד לביטוח לאומי

בשנת 2008 הקים משרד הרווחה ועדה לבדיקת אחריותה של המדינה לביטחון התזונתי של אזרחיה. הוועדה כללה נציגים ממשרדי הממשלה השונים (אוצר, בריאות, חינוך, רווחה, משפטים, ביטוח לאומי), ובמהלך דיוניה נשמעו דעותיהם של נציגי אקדמיה בתחומים משיקים. בדוח הוועדה צוין המחסור במידע על ביטחון תזונתי בישראל (משרד הרווחה, 2008). בעקבות המלצות הוועדה, החל מנהל המחקר של הביטוח הלאומי לערוך סקרים ארציים מקיפים כדי לאמוד את התופעה באופן שוטף.

- **ב-2011 נערך המחקר הראשון שכלל כ-6,000 משקי בית המייצגים את כלל משקי הבית בישראל.** אלה ענו על שאלון 18 השאלות (HFSSM) בתוספת שאלות נלוות המותאמות לישראל, לצורך פילוח אוכלוסיית הנשאלים לפי משתנים כלכליים וחברתיים (אנדבלד, ברקלי, פרומן, גאליה וגוטליב, 2012). ב-2012 נערך מחקר שני בשיטה ובהיקף מדגם דומים. בשני הסקרים הללו נמצא כי קרוב לחמישית מהמשפחות בישראל סובלות מאי-ביטחון תזונתי, אם כי ההרכב השתנה בין השנים: שיעור המשפחות הסובלות מאי-ביטחון תזונתי ניכר ירד ב-2012, וכנגד זה הייתה עלייה בשיעור המשפחות הסובלות מאי-ביטחון תזונתי מתון (אנדבלד, ברקלי, אברהמוב, גאליה וגוטליב, 2014).
- **ב-2015 בוצע סקר עוקבה,** שבו רואיינו משפחות שהשתתפו בסקרים של ביטוח לאומי בשנים 2011, 2012. כלי הסקר נבנה בשיתוף המחלקה לתזונה של משרד הבריאות, מכון גרטנר, והתזונאית של המועצה לביטחון תזונתי. הוא מבוסס על מודל 18 השאלות (HFSSM), נוסף על שאלות

מפורטות על אודות רכישת מזון. הסקר איפשר לקשור בין הצהרה סובייקטיבית של ביטחון או אי-ביטחון תזונתי לבין נתוני רכישה בפועל.

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, הפרויקט לביטחון תזונתי

סדרת מחקרים שערכה קבוצת חוקרים מהמחלקה לעבודה סוציאלית ומהפקולטה לרפואה, התמקדה באיסוף נתונים ובבחינת סוגיות חברתיות ובריאותיות רלוונטיות לאנשי מקצוע וקובעי מדיניות, העוסקות במצב הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיות במצוקה. האוכלוסיות שנחקרו החל משנת 2001, כללו, בין היתר, לקוחות שירותי רווחה, תושבי שכונות מצוקה, נפגעי נפש ומכורים לסמים. נחקרו סוגיות הקשורות לקידום מדיניות להגברת ביטחון תזונתי ברמה הקהילתית והארצית, במיוחד בהקשר של חוק ההזנה בבתי ספר, ופורסמו מספר מאמרים בנושא (קאופמן וסלונים, 2004; קאופמן, 2005; לוי, 2012).

אוניברסיטת תל-אביב, התכנית לביטחון המזון של מרכז מן

התכנית, שמטרתה לקדם את מגוון תחומי הידע הקשורים בתחום ביטחון ואבטחת המזון בארץ ובעולם, מתמקדת בשלושה נדבכים: מחקר אינטרדיסציפלינרי, הוראה, ואינטראקציה עם גופים מקומיים ובינלאומיים בתחום. היא מאגדת ותומכת בחוקרים מרקעים ומתחומים אקדמיים שונים כדי לסייע ולקדם מחקר חדשני, הן ברמה הבסיסית והן במישור היישומי. מחקרים אלו בוחנים, בין היתר, את היחסים בין ביטחון ואבטחת מזון לבין משפט, כלכלה, מדיניות, בריאות הציבור ורפואה, תזונה, הנדסה, פסיכולוגיה, ביולוגיה, חקלאות ועוד. בנוסף, במסגרת התכנית נוצרים קשרים בין חוקרים לקובעי מדיניות, גופים ללא מטרות רווח, יזמים וחברות, על מנת להרחיב את הידע המדעי בתחום. כמו כן, מתבצע תהליך הכשרה של הדור הבא של מדענים וקובעי מדיניות להתמודדות עם שלל הבעיות בתחום ביטחון המזון, על מנת לקדם פתרונות בנושאים אלו.

האוניברסיטה העברית בירושלים, ביה"ס לתזונה בשיתוף ומימון עמותת "לקט ישראל": חקר סטטוס תזונתי בקרב נתמכי עמותת "לקט ישראל"

"לקט ישראל" הוא ארגון ללא מטרת רווח אשר עוסק בהצלת עודפי מזון מהחקלאות והתעשייה והעברתם לעשרות עמותות המספקות מזון לנזקקים השרויים באי-ביטחון תזונתי. רובה המוחלט של האספקה הוא מזון איכותי ומגוון, בעיקר פירות וירקות. למרות זאת, בעקבות מודל הפעילות של "לקט ישראל" ושל העמותות המסייעות, ובעקבות הידע התזונתי וקבלת ההחלטות של הנתמכים, עלול להיווצר פער בין המזון ש"לקט ישראל" מגישה לנתמכים למזון שנצרך על-ידם בפועל, ולכן התעורר הצורך למדוד את ההשפעה הישירה של הפעילות על תזונתם של הנזקקים. השערת העבודה היא שהסיוע התזונתי של "לקט ישראל" משפר את הסטטוס התזונתי של הנתמכים, מבחינת איכות המזון וגיוונו.

מרכז "טאוב" לחקר המדיניות החברתית בישראל

מרכז "טאוב" פרסם מספר מחקרים העוסקים באפיון של שוק המזון בישראל ונגישות כלכלית של מזון, האחרון מביניהם "סל מזון בריא בישראל" (אזרייבה ואחרים, 2016) בשיתוף פעולה עם משרד הבריאות הגדיר לראשונה בישראל סל מזון בריא בסיסי, ערך חישוב של הסל וניתח משמעותו של הסל לתקציב של משק הבית. תוצאות המחקר מראות כי בשלושת חמישוני ההכנסה הגבוהים רמת ההכנסה הממוצעת מאפשרת את רכישת הסל הבריא. לעומת זאת, לחמישון העני ביותר קשה לממן את עלותו של סל מזון בריא בסיסי לכל בני המשפחה, במגבלת ההכנסות וההוצאות האחרות הדרושות לניהול משק בית.

במחקר נוסף שנערך במרכז "טאוב" (צ'רניחובסקי ורגב, 2014) טוענים החוקרים כי העלייה במחירי המזון בישראל משפיעה באופן שלילי על הרכב צריכת המזון במיוחד בקרב משפחות עניות: משקי בית עם ירידת ההכנסה הריאלית נוטים לוותר על צריכת מוצרי היסוד כמו מוצרי חלב, דגים, פירות וירקות. בנוסף לכך מצאו החוקרים כי כאשר נוצר צורך לקצץ בהוצאות המזון נחשפים הבדלים במידת הוויתור על קבוצות מזון שונות: עם ירידת ההכנסה לנפש נוטים משקי בית לשמור על רמת הוצאה יציבה יחסית על

בשר ועופות, לחם ומוצרי בצק ושמנים צמחיים, אך נוטים לוותר על צריכת ביצים, חלב ומוצריו ובמיוחד על צריכת ירקות ופירות שהם הבסיס לתזונה נכונה.

3. מקורות

- אזרייבה, ג'נטה, בן אוריון, רבקה גולדשמיט, אבידור גינסברג, רן מלמן ודב צ'רניחובסקי (2016), "סל מזון בריא בישראל", בתוך אבי וייס (עורך) **דוח מצב המדינה - חברה, כלכלה ומדיניות 2016**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 346-357.
- אנדבלד, מירי, נתנאלה ברקלי, ויטה אברהמוב, אלכסנדר גאליה ודניאל גוטליב (2014), **ביטחון תזונתי 2012 - ממצאים סוציו-כלכליים עיקריים**, מינהל המחקר והתכנון, המוסד לביטוח לאומי.
- אנדבלד, מירי, נתנאלה ברקלי, אלכסנדר פרומן, אלכסנדר גאליה ודניאל גוטליב (2012), **ביטחון תזונתי 2011 - מהלך הסקר והממצאים העיקריים**, מינהל המחקר והתכנון, המוסד לביטוח לאומי.
- ליון, נעמה (2012), **מעורבותם של עובדים סוציאליים בפרקטיקת מדיניות בישראל** (עבודת גמר לתואר מוסמך), ירושלים: האוניברסיטה העברית.
מכון גרטנר, **תזונה**,
http://www.gertnerinst.org.il/epidemiology/Health_disparities/health_disparities_nutrition
- משרד הבריאות (2003), **מב"ת - סקר מצב בריאות ותזונה לאומי ראשון 1999-2001**,
https://www.health.gov.il/PublicationsFiles/Mabat_1999-2001-a.pdf
- משרד הבריאות (2006), **מב"ת צעיר - סקר לתלמידי כיתות ז-יב 2003-2004**,
https://www.health.gov.il/PublicationsFiles/Mabat_2003-2004-a.pdf
- משרד הבריאות (2010), **מב"ת זהב - סקר לבני 65 ומעלה, 2005-2006**,
https://www.health.gov.il/PublicationsFiles/Mabat_2005-2006-a.pdf
- משרד הבריאות (2014), **סקר מב"ת לרך, 2009-2012**,
<https://www.health.gov.il/PublicationsFiles/mabat-infant.pdf>
- משרד הבריאות, **סקר רב מב"ת**,
https://www.health.gov.il/UnitsOffice/ICDC/mabat/Pages/Mabat_greater.aspx
- משרד הרווחה (2008), **דוח הוועדה הבין-משרדית לבחינת האחריות של המדינה להבטחת הביטחון התזונתי של אזרחיה**,
<http://www.molsa.gov.il/About/OfficePolicy/Documents/dc561a952c7e4bb8b65e07acf6a6c6fdBITACHONTZUNATYMARCH2008.pdf>

ניראל, נורית, ברוך רוזן, שירה ארז, איילת ברג, ג'ני ברודסקי, דורית ניצן-קלוסקי, עמליה חביב-מסיקה ורבקה גודלשמיט (2003), **ביטחון תזונתי בישראל והקשר לדפוסי תזונה**, ג'וינט-מכון ברוקדייל ומשרד הבריאות – שירות המזון והתזונה והמכון הלאומי לבקרת מחלות.

צ'רניחובסקי דב ורגב איתן (2014), "דפוסי ההוצאה על מזון בישראל", בתוך דן בן-דוד (עורך) **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2014**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 405-421.

קאופמן רוני וסלונים נבו ורד (2004), "ביטחון תזונתי בנגב – מחקר גישוש", **ביטחון סוציאלי (65)**, עמ' 33-54.

קאופמן רוני (2005), "מעורבות מרצים וסטודנטים בקידום הזכות לביטחון תזונתי", **חברה ורווחה (4)25**, עמ' 511-532.

קפלן ג., שטרית א., קלטר-ליבוביץ' ע. (2013), **אי שוויון באורח-חיים הקשור לבריאות ובמצב רגשי: נתונים מתוך סקר חברתי 2010**. רמת גן: מכון גרטנר לחקר אפידמיולוגיה ומדיניות בריאות.

FAO (2002), *The State of Food Security in the World 2001*,

<http://www.fao.org/docrep/003/y1500e/y1500e00.htm>

FAO (2009), *Declaration of the World Food Summit on Food Security*,

http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/Summit/Docs/Declaration/WSFS09_Draft_Declaration.pdf

USDA (2017), *Food Security in the US: Survey Tools*,

<https://www.ers.usda.gov/topics/food-nutrition-assistance/food-security-in-the-us/survey-tools.aspx>

Jones, A. D., Ngure, F. M., Pelto, G., & Young, S. L. (2013), What are we assessing when we measure food security? A compendium and review of current metrics. *Advances in Nutrition: An International Review Journal*, 4(5), 481-505.